

10-х роковин. – Львів – Київ, 1928. – С. 178 – 242. 41. Паліїв Д. Листопадова революція. З моїх споминів. – Львів, 1929. 42. Федак С. Мої спомини // Календар товариства “Просвіта” на 1918 р. – Львів, 1917. – С. 189 – 205. 43. Чайковський А. Чорні рядки. Мої спомини за час від 1 листопада 1918 р. до 13 травня 1919 р. // Дзвін. –1990. – № 6. – С. 44 – 81. 44. Юнацтво в обороні рідної Землі. Спогади про участь української молоді у визвольних змаганнях 1918 – 1920 років. – Філадельфія, 1960. 45. Як проголосили акт злуки (зі спогадів очевидця) // Календар товариства “Просвіта” на 1939 р. – Львів, 1938. – С. 89 – 90. 46. Грігоріїв Н. Спогади “руїнника”, про те, як ми руйнували тюрму народів, а як будували свою хату. – Львів, 1938 – 262 с. 47. Панейко В. Перед першим листопада. (Шматок спогадів) // Діло. – 1928. – 1 листопада. 48. Бородієвич Є. В чотирикутнику смерти. Причинки до трагедії УГА на Великій Україні. – Бучач, 1993. – 104 с. 49. Гайдукевич О. Було колись. Із записника полевого духовника УГА. – Львів, 1935. 50. Гірняк Н. Останній акт трагедії УГА. – Нью-Йорк, 1959. 51. Левицький О. Галицька Армія на Великій Україні. Спомини з часу від липня до грудня 1919 р. – Відень, 1921. 52. Назарук О. Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції. – Відень, 1919. 53. Панейко В. Перед першим листопада. (Шматок спогадів) // Діло. – 1928. 1 листопада. 54. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914 – 1918: На підставі споминів і документів. – Львів, 1928. 55. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848 – 1914: На підставі споминів і документів. – Львів, 1926. 56. Трильовський К. Про січовий рух // Календар “Запорозжець” на 1921 р. – Відень, 1920. 57. Цегельський Л. Вразіння з України // Українське слово. – 1918. – 7, 10, 21 липня. 58. Цукровський А. “Не пора, не пора” // Календар “Провидіння” на 1948 р. – Філадельфія, 1947. 59. Лозинський М. Уваги про Українську державність. – Відень, 1927. 60. Польська колонізація Східної Галичини. – Відень, 1921. 61. Нехай живе незалежна Галицька держава! – Відень, 1922. 62. Панейко В. З’єдинені держави Східної Європи. Галичина і Україна супроти Польщі і Росії. – Відень, 1922. 63. Чубатий М. Державний лад на Західній області Української Народної Республіки. – Львів, 1921. 64. Лозинський М. Галичина в рр. 1918 – 1920. – Відень: Б.М.В., 1922. 65. Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. – Львів, 1931. 66. Історія Січових Стрільців. Воєнно-політичний нарис. – К., 1992. 67. Штейн Б.Є. “Русский вопрос” в 1920 – 1921 гг. – М., 1958. 68. Штейн Б.Є. “Русский вопрос” на Парижской мирной конференции (1919 – 1920 гг.). – М., 1949. 69. Карпенко О.Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні 1918 – 1920 рр. – Львів, 1964.

Т.І. Плазова

БЕССАРАБСЬКА ТА ПОДІЛЬСЬКА ГРУПИ АРМІЇ УНР У ДРУГОМУ ЗИМОВОМУ ПОХОДІ

© Плазова Т.І., 2002

Висвітлено бойовий шлях Бессарабської та Подільської груп Армії УНР у Другому зимовому поході в листопаді 1921 року.

The participation of Bessarabya and Podillya group where considers in the second winter march Army UPR in november 1921 year.

Одним із маловідомих епізодів листопадового рейду 1921 р. є участь у його бойових операціях Бессарабської та Подільської груп Армії УНР. Тому у статті зроблено спробу

з'ясувати завдання, які були поставлені перед ними та наслідки їх операцій для перебігу рейду загалом.

24 жовтня командувач Українського партизансько-повстанського штабу генерал Ю. Тютюнник дав наказ командирам п'яти повстанських груп оголосити їх особовому складу про початок загального повстання [1, арк.12]. 27 жовтня в селі Мицьках, неподалік польсько-радянського кордону, відбулася нарада вищого командного складу Повстанчої армії, де остаточно узгоджено план нового походу в Україну.[2, с. 3]. Стратегічний план передбачав нанесення майже одночасного комбінованого удару з трьох напрямків. Два дні раніше штаб у складі генерала Ю. Тютюнника, полковників Ю. Отмарштейна, О. Добротворського, М. Кузьменка та поручника Рибальчука зі Львова вирушив до Рівного [1, арк.114]. Звідти він попрямував на Костопіль – станція Моквин: місце розташування найчисленнішої Волинської групи Повстанчої армії. На той час Повстанча армія була поділена на три групи, назви яких походили від місця їхнього формування: Бессарабська, Подільська та головна Волинська. Бойові дії мали розпочатися рейдом Бессарабської (Південної) групи у напрямку Тираспіль – Одеса з подальшим поширенням повстанських дій на весь терен південного заходу України. Наступним кроком мав стати удар Подільської групи з метою відтягти якомога більше частин Червоної армії на Поділля, а згодом з'єднатися з головною групою Повстанчої армії УНР – Волинською. Тим часом Волинська група повинна була наступати на київському напрямку та разом з двома іншими групами підняти масове антибільшовицьке повстання та оволодіти Києвом. Командування Повстанчою армією з особливою ретельністю добирало старшинський склад групи.

Найменшою з усіх груп була Бессарабська. Командував нею генерал-хорунжий Андрій Гулий-Гуленко, колишній капітан інженерних військ російської армії, нагороджений Георгієвським офіцерським хрестом, організатор повстанського руху на Катеринославщині. Під час першого зимового походу А. Гулий-Гуленко командував Запорізькою дивізією.

Бессарабська група організовувалась таємно на території Бендерського повіту в Румунії з відома та за допомогою Третього румунського корпусу, представником якого у групі був капітан Сатулеску. Основним завданням групи А. Гулого-Гуленка було захопити Тираспіль та Одесу, щоб мати вихід до моря, і привернути до себе якомога більше ворожих сил, аби полегшити прорив Волинської групи. Слід зазначити, що при хорошій організації Бессарабська група могла б виконати своє завдання якнайкраще, оскільки на території південно-західної України діяв великий загін отамана Заболотного. Але, на жаль, у визначений термін переходу кордону група не була готова, що фактично з самого початку зривало всі плани Повстанчої армії. До того ж, відомостей про цю групу вкрай мало, та й то, переважно, з радянських джерел.

Ще задовго до наступу Повстанчої армії на р. Дністер було організовано переправочно-розвідницькі пункти (Атака, Вад-Рашков, Криуляни), які використовувались для переходу старшин і козаків на територію України для збирання розвідданих та агітації серед населення [3, арк.6].

Бессарабська група складалася з трьох відділів. Перший, найбільший, налічував 150 чоловік і був під командою сотника Пшенника. 19 листопада, перейшовши кордон неподалік Тирасполя, відділ зайняв села Паркани, Тернівку, Бичок і Красногірку [4, с. 194]. Далі загін сотника Пшенника спробував захопити Тираспіль, але зустрів опір 2-го батальйону 451-го полку Московської дивізії та частини полку особливого призначення під

командою Миронова [5, с. 52]. Після запеклих боїв на околиці Тирасполя відділ змушений був відступити.

Другий відділ, менший за чисельністю, під командуванням отамана Батурина, перейшов Дністер біля містечка Гура-Бікулуй, на північ від Бендер, зайняв село Плоску й вирушив у північно-східному напрямку на Тираспіль [6, с. 542]. Після бою з частинами тираспільського гарнізону Червоної Армії та значних втрат загиблими і захопленими в полон, загін відступив. Третій відділ, близько 50 чоловік, під командуванням генерал-хорунжого А.Гулого-Гуленка, спробував перейти кордон в районі міста Дубосари зранку 18 листопада. Про подальшу долю цього загону немає ніякої інформації, лише кілька згадок в радянських джерелах. Згідно з цими відомостями вояки Бессарабської групи відступили назад на територію Румунії, пробувши в Україні лише лічені дні, не виконавши покладеного на них завдання. Фактично через недбалість штабу у підготовці до збройного виступу своєї групи були дещо дезорганізовані дії Повстанчої армії. Негативний вплив на похід Бессарабської групи мали й інші причини – повна поінформованість радянських військ про плани повстанців; значна нестача зброї, теплового одягу та взуття; брак продуктів харчування, вкрай погані погодні умови: дощ зі снігом.

Подільська група, яка організувалась в околицях м.Копиченці з 15 жовтня 1921 року в основному з вояків 4-ї Київської дивізії в кількості до 700 чоловік, мимоволі перебрала на себе завдання Бессарабської групи – привернути максимальну увагу більшовицьких сил [7, арк.25]. Групою командував досвідчений командир, підполковник Михайло Палій-Сидорянський. Його заступником був підполковник Сергій Чорний, начальником штабу – сотник Василь Оксюк, а начальником оперативного відділу – сотник Пустовійт [8, с. 192]. Серед командирів цієї групи були: командир куреня – сотник Пашенко; скорострільної сотні – сотник Дищенко; артилеристів – сотник Терещенко; першою сотнею командував поручник Микола Старовійт, другою – сотник Григорій Маслівець, третьою – поручник Мерінов, а четвертою – поручник Новиків. При штабі Подільської групи був польський зв'язковий старшина Шолін [9, с. 21].

Завданням Подільської групи після переходу кордону було непомітно пройти поміж більшовицького війська, яке базувалося в районі Бар – Хмельник – Вінниця – Житомир та зосередитися в районі Малин – Чоповичі – Радомишль до 7 листопада [8, с. 193]. Передбачалося, що 7 – 10 листопада туди мали б підійти й інші загони Повстанчої армії для об'єднання своїх сил та узгодження подальших дій.

Чисельність групи на час її формування становила 525 старшин і козаків [5, с. 57]. Два невеликі відділи, кількістю понад 100 чоловік, форсували прикордонний Збруч в ніч з 23 на 24 жовтня. Решта частина Подільської групи мала перейти на контрольовану більшовиками територію з 26 на 27 жовтня [8, с. 193]. Щодо озброєння та амуніції групи, то слід відзначити, що на всіх вояків було 200 гвинтівок, 11 000 набоїв, три скоростріли, 100 австрійських гранат та 100 кілограмів піроксиліну [10, с. 207]. Стосовно одягу, то тут справи були ще гіршими. Була пізня осінь, дощі, іноді й мокрий сніг, а вояки Подільської групи переходили кордон в таборовому лахмітті, на три чверті без плащів і навіть без черевиків” [11, с. 113]. І тому серед основних завдань перед командуванням групи стояло ще одне: здобути достатньо зброї та теплового взуття і одягу. Фактично це була чи не основа вдалого походу.

Польсько-радянський кордон група переходила через р. Збруч неподалік Гусятин в ніч з 25 на 26 жовтня [12, арк.903]. Зі спогадів учасника походу, заступника командира

групи підполковника С. Чорного, 32 вояків ще під час переправи повернулися назад до Копиченців, оскільки розчарувалися в успішності задумів [8, с. 193]. Військові сутички повстанців із більшовиками почалися вже на кордоні: вони захопили у полон 6 прикордонників, роззброїли в с. Бондарівці ще 40 прикордонників. Ця перша перемога підняла бойовий настрій, дала змогу здобути трохи зброї, одягу та продуктів.

Група вирушила далі – вглиб території України. Попереду головної колони йшла 1-ша сотня і 8 кіннотників. Рух під дощем і по болоті був дуже повільним, тому загін міг зробити за ніч лише кілька кілометрів. Селяни радо вітали українських вояків, допомагали їм одягом та продуктами. З Бондарівки шлях Подільської групи проліг через села Іванківці – Скотиняни – Лісоводи – Крем'яна. У Крем'яній повстанці захопили карний відділ із 24 червоноармійців, зброю, пару коней та великий запас набоїв [5, с. 60]. Група просувалася у північно-східному напрямку і 27 жовтня продовжила свій рух до сіл Вільхівці – Бедриковці – Нове Поріччя – Баранівка – Бебехів. 28 жовтня група підполковника Палія перейшла залізничну колію Кам'янець-Подільський – Проскурів. За два дні походу повстанцями було захоплено 160 гвинтівок, 41 нагана, 173 коней, 4 тачанки, одяг та багато набоїв, при тому у невеликих сутичках втрати були мінімальними: 19 чоловік [13, с. 87].

У с. Згарки загін під командуванням підполковника Палія зав'язав бій із 8-м полком 9-ї кавалерійської дивізії Г. Котовського, де також поповнив свої запаси зброї [14, арк.14]. Фактично після цього бою починаються регулярні сутички з більшовицькими загонами, які, хоч і були спершу зненацька вражені наступом повстанців, вже на 29 жовтня 1921 року підтягли свої резерви в район дії Подільської групи.

У с. Янчинцях командування групою, зустрівши загін отамана Шпака, який оперував у Заньковецько-Віньковецькому районі, та отримавши повнішу інформацію про партизанські загоны на Поділлі, дещо змінило свої плани. Щоб обійти найбільші скупчення червоноармійців, вони рушили до с. Стара Гута, де мали намір зупинитися на відпочинок. Удосвіта 30 жовтня їх наздогнали 7-й та 8-й полки 9-ї дивізії Г. Котовського [15, арк.89]. Відбившись від ворога, група вирушила далі у напрямку сіл Луки – Янівці – Зіновинці – Березна – Майдан Вербецький – Росохи – Чуднівці. 1 листопада біля с. Семенівка знову бій – Подільську групу оточив двотисячний загін більшовиків. У цьому бою було поранено підполковника М. Палія, якого цього самого дня, вийшовши з оточення, відправили назад до Польщі. Командування групою перебрав на себе підполковник С. Чорний. Чисельність Подільської групи після бою становила: 65 кіннотників, 180 піхотинців, 7 кулеметів на тачанках та 15 поранених [8, с. 198]. Далі шлях пролягав через села Липне – Гордіївку – Врублівку – Камінь – Буда Голубина. Відзначимо, що цей перехід був без боїв та сутичок. Лише 4 листопада в с. Биківка їх перестрів окремий батальйон більшовиків, який було розбито. У той самий час 4 листопада 1921 р. головна Волинська група перейшла польсько-український кордон [16, с. 104].

6 листопада через села Потіївку – Котівці загін рушив на Радомишль, а наступного дня біля села Ходори вступив у збройну сутичку з ворожими силами (100 кіннотників та 200 піших). Отримавши перемогу та поповнивши свої запаси зброї та набоїв, Подільська група рушила в напрямку дій Волинської – в район Чоповичі – Коростень [8, с. 199 – 200]. Тим часом кліматичні умови дуже ускладнили подальші дії повсталих: випав сніг, вдарив сильний мороз, до якого повстанці не були готові через відсутність теплої одягу, а іноді й взуття. Та й пересуватися при такій погоді стало небезпечно – залишалися сліди на снігу. Оскільки про плани Повстанчої армії було відомо більшовикам, останні намагалися будь-що перешкодити з'єднанню груп.

13 листопада до групи підполковника С. Чорного приєдналися загони отаманів Струка та Орлика, чисельність яких не перевищувала три десятки погано озброєних та одягнених вояків. На 16 листопада чисельність групи, після багатьох боїв, становила всього 160 кіннотників, 90 піхотинців, 12 скорострілів; люди і коні були перевтомлені та стано-вище з кожним днем гіршало, морози доходили до 20 ступенів, сніги були до метра заввиш-ки” [8, с. 202 – 203]. 18 листопада командир групи отримав нові дані про перебування Волинської групи, яка відступала в сторону містечка Базар. Наступного дня в с. Забуянні відбулася нарада старшин, де було вирішено, через неможливість з’єднання з головними силами армії та настання зими розробити план маршруту відступу до польсько-українського кордону [8, с. 203]. 20 листопада 1921 р. Подільська група на чолі з підполковником С. Чорним вирушила у зворотному напрямку. Цього самого дня вони довідалися від місцевих селян, що повстанські сили під командуванням Ю. Тютюнника мали 17 листопада бій біля с. Малі Миньки і багато з них загинуло та потрапило в полон. Це переконувало в правильності рішення командування групи щодо відступу. Від 20 листопада по 5 грудня група прямувала до кордону, оминаючи, по можливості, місця перебування більшовиків. 6 грудня 1921 р. Подільська група перейшла кордон поблизу м. Милятина [5, с. 75].

Відомості про два невеликі відділи Подільської групи, що “перейшли кордон в ніч з 23 на 24 жовтня і мали своїм завданням рухатися в бік Кам’янець-Подільського та Лянцко-руня відсутні, за винятком коротких згадок у радянських публікаціях. Радянський посол у Варшаві у ноті польському уряду від 1 листопада 1921 р. писав, що повстанці перейшли кордон і з боєм взяли міста Гусятин та Городок. Бій проходить біля Кам’янца-Поділь-ського” [17, с. 71]. В українських джерелах лише один раз згадується в донесенні начальника Тернопільського постерунка сотника Кузьменка-Титаренка, що 27 жовтня повстанцями “...зайнятий Кам’янець-Подільський, цілим отрядом було зайнято Проскурів, причому розбито частинами червоноармійців, що перебували в Проскурові, ...а 1 листопада в районі Шепетівки був бій невідомо з ким, було чути гарматні стріли” [12, арк.903]. Ще з однієї радянської публікації дізнаємося, що “майже одночасно з ліквідацією банди Тютюн-ника була ліквідована також банда в районі Кам’янца-Подільського” [18, с. 654]. На жаль, жодного документа про свої бойові дії ці відділи не залишили, і яка їх спіткала доля невідомо.

Аналізуючи діяльність Подільської групи на території України, слід відзначити, що на неї українське командування поклало передусім тактичне завдання: відтягти від головних сил Повстанської армії – Волинської групи якомога більшу кількість ворожого війська, щоб дати їй змогу захопити плацдарм, укріпитися на ньому, а відтак, з’єднавшись з нею, Подільська група мала продовжити спільні операції. Операції Бессарабської групи насамперед мали демонстраційний характер, для прикриття дій основних українських сил. Проте планам групи не судилося здійснитися, оскільки зазнали поразки основні сили Повстанчої армії – Волинська група.

1. ЦДАВОВУ. Ф.4, оп.1, спр.569. 2. Рубан С. В 14-ті роковини героїської смерті 359 українських воїнів під Базаром. – Львів, 1936. – 31 с. 3. ЦДАВОВУ. Ф.4, оп.1, спр.567. 4. Лазарев А.М. Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос. – Кишенёв, 1974. 5. Верига В. Листопадовий рейд. – Київ, 1995. 6. Документы внешней политики СССР. – М., 1960. – Т. 4. 7. ЦДАВОВУ. Ф.4, оп.1, спр.568. 8. Чорний С. Сторінка з Другого зимового походу // За державність. – 1932. – № 3. – С. 192 – 205. 9. Старовійт М. У Листопадовому рейді. Спогади учасника. – Вінніпег, 1967. 10. Зоренко Д. На партизанці //

За державність. – 1932. – № 3. – С. 206 – 225. 11. Шпілінський О. Базар (1921 – 1931) // За державність. – 1932. – № 3. – С. 109 – 134. 12. ЦДА України у м. Львові. Ф.ВNW, м/ф 68848. 13. Сумароків П. Я ще живу // Вісті. – Мюнхен, 1968. – Ч. 130. – С. 85 – 87. 14. ЦДАВОВУ. Ф.3204, оп.1, спр.18. 15. ЦДАГО. Ф.1, оп.20, спр. 664. 16. Сушко Р. Базар: могила 359 воїнів // Історичний календар-альманах Червоної Калини. – 1930. – С. 104 – 127. 17. Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. – T.4: kwiecień 1921 – maj 1926. – Warszawa, 1965. – 597 s. 18. Лихолат А.В. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917 – 1922 гг.). – К., 1954.

І.О. Гаврилів

ПИТАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ У 1921 – 1941 рр.

© Гаврилів І.О., 2002

Розглядається проблема відновлення української державності через призму діяльності політичних сил Західної України.

The issue of Ukraine as a sovereign state via political activities of Western Ukraine is being considered.

Після поразки визвольних змагань 1917 – 1921 рр. українські землі в черговий раз були окуповані нашими сусідами. Діяльність емігрантських урядів рішуче підтримали своєю боротьбою народні маси Західної України, що внаслідок воєнних дій перебували під окупацією Польщі. Політичний провід очолили ще довоєнні галицькі партії: УНДП, УРП, УСДП, УХСП, які були об'єднані в Українську Національну Раду (УНР). Представником боротьби західних українців з польським окупаційним режимом на міжнародній арені став еміграційний уряд ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем, який з листопада 1919 р. перебував у Відні.

Державно-правовий статус окремотії української Галичини розглядався Радою Союзу Народів і був зафіксований у мирному договорі в Севрі (10 червня 1920 року) і в протоколі в Спа (10 липня 1920 року). Галицькі політики вважали, що раз в основу післявоєнного устрою Європи закладено “14 пунктів” президента США В. Вільсона, який сказав, що новоповстала Польська держава має включати тільки території, які заселені “недискусійно польським населенням” – то питання національно-державного статусу Східної Галичини має вирішитися на користь українців. Є. Петрушевич з цього приводу підкреслював: “Я маю вражіння, що хоч альянти підпирають Польщу, але вони таки обмежать її до належних етнографічних границь. Ясно, що Польща буде трівкійша, чим менше непольського елементу буде обіймати” [1].

30 квітня 1921 року УНР запропонувала державам Антанти проект “Основ державного устрою Галицької Республіки”. У цьому проекті Галицька республіка проголошувалася незалежною і суверенною державою, кордони якої охоплювали, фактично, українську етнічну територію. Всім мешканцям надавалися рівні права у громадсько-політичному житті. Устрій держави – республіканський. Проголошувалося загальне виборче право, передбачалося дотримання демократичних свобод. Законодавча влада в руках Державної